

ისტორიული თარიღები

**გვირგვინი საქართველოს გაერთიანების
(ედღვნება დიდგორის ბრძოლის 900 წლისთავს)**

**The Crown of the unification of Georgia
(the Battle of Didgori is 900 years old)**

Roin Metreveli

Academician, Vice-President of National Academy of Georgia, Professor

Abstract

The paper is dedicated to the Battle of Didgori, its causes and the great victory of the Georgians on 12 August 1121. In the 12th century the major political problem of the Georgian state was the final strengthening of the country. David IV the Builder (1089-1125) carried out important reforms, such as reorganization of the army, ecclesiastical reform as well as the judicial and financial reforms. He took an important step for cultural development of the country. He joined the cities of Samshvilde (1110), Rustavi (1115), Gishi (1117) Lore (1118) and others to the country. David resettled 40 thousand families of Kipchaks in Georgia and, increased and strengthened his army. In 1121, David IV the Builder used tactical and technical novelties in the Battle of Didgori, and with his army of 55,600 warriors defeated the coalition army of Muslims. In 1122 he conquered Tbilisi and moved the capital of Georgia from Kutaisi to Tbilisi. The victory in the Battle of Didgori was of greatest international importance.

Key words: Tactical and technical novelties, coalition army, warrior, Shihna.

როინ მეტრეველი

აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა
ეროვნული აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი, პროფესორი

აბსტრაქტი

ნარკვევი ეძღვნება დიდგორის ბრძოლას, გამომწვევ მიზეზებსა და შედეგს - ქართველთა ძლევამოსილ გამარჯვებას 1121 წლის 12 აგვისტოს. XII საუკუნეში საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი საკითხი იყო ქვეყნის საბოლოო შემომტკიცების საკითხი. დავით IV აღმაშენებელმა (1089-1125 წწ.) მნიშვნელოვანი რეფორმები გაატარა - ლაშქრის რეორგანიზაცია, საეკლესიო რეფორმა, სასამართლო და ფინანსური რეფორმები. მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა ქვეყნის კულტურული განვითარების საქმეში. შემოუერთა ქალაქები: სამ-

შვილდე (1110 წ.), რუსთავი (1115 წ.), გიში (1117 წ.) ლორე (1118 წ.) და სხვ. ჩამოასახლა ყივჩაყთა 40 ათასი ოჯახი და ლაშქარი გაზარდა და განამტკიცა.

დავით IV აღმაშენებელმა 1121 წლის დიდგორის ბრძოლაში, სადაც 55 600 მოლაშქრით გამოვიდა, გამოიყენა ტაქტიკური და ტექნიკური სიახლეები და მუსულმთა კოალიციური ლაშქარი დაამარცხა. 1122 წელს აიღო ქ. თბილისი და დედაქალაქი ქუთაისიდან აქ გადმოიტანა. დიდგორის ბრძოლაში გამარჯვებას უდიდესი საერთაშორისო მნიშვნელობა ჰქონდა.

საკვანძო სიტყვები: ტაქტიკური და ტექნიკური სიახლეები, კოალიციური ლაშქარი, მოლაშქრე, შიჰნა.

შესავალი

„... მამული და ახლად მოგებული ღვაწლითა ჩემითა და თქუენითა: ნიკოფსიდგან დარუზანდისა ზღუადმდე და ოვსეთიდან... არეგაწადმდე“.

ანდერძი დავით აღმაშენებლისა (1125 წ.)

XII საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ქვეყნის საბოლოო შემომტკიცების საკითხმა. მართალია, მტერი თითქმის მთლიანად განდევნილი იყო, მაგრამ, ვიდრე ამიერკავკასიის აღმოსავლეთი (შირვანი, რანი) და სამხრეთი (სომხეთი) თურქ-სელჩუკთა ხელში იყო და საქართველოსთან მიმდებარე ყაბალა-განმა-ანისში თურქ-სელჩუკები ბატონობდნენ, საფრთხე მაინც მოსალოდნელი იყო. კავკასიის მოძმე ხალხები თვითონაც ებრძოდნენ მომხდურ თურქ-სელჩუკებს და ყოველთვის მზად იყვნენ, მხარში ამოსდგომოდნენ მებრძოლ ქართველებს საერთო მტრის წინააღმდეგ გასალაშქრებლად. ამიერკავკასიის ხალხებს ერთი მოსაზრება ამოძრავებდათ – განედევნათ სელჩუკი დამპყრობლები თავიანთი მიწა-წყლიდან, რასაც ამიერკავკასიის პოლიტიკური გაერთიანება მოჰყვებოდა. გამაერთიანებლის როლში საქართველო გამოდიოდა.

მეთოდი

მსჯელობა ეფუძნება ისტორიოგრაფიაში აპრობირებულ ისტორიულ-შედარებით მეთოდსა და წერილობითი წყაროების შინაგანი და გარეგანი კრიტიკის ხერხებს.

შედეგები

ქართველთა ჯარმა დავით აღმაშენებლის მეთაურობით 1121 წლის 12 აგვისტოს მუსლიმურ კოალიციურ ჯარებთან მეტად რთულ და, ამა-

ვე დროს, არსებითად გადამწყვეტ ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს. ეს დამოუკიდებლობისა და თვითმყოფადობისათვის მებრძოლი ქართველი ხალხის გამარჯვება იყო; გამარჯვება, რომელიც ძალუმად ეხმაურებოდა კავკასიის ხალხთა ინტერესებს – მათ ერთობლივ ბრძოლას უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ.

მსჯელობა და დასკვნები

საქართველოს სამეფო კარს კარგად ჰქონდა აწონ-დაწონილი სამხედრო რეფორმების გატარების დიდი მნიშვნელობა და ისიც გეგმაზომიერად, შეუდგა ამ საქმეს. დავით აღმაშენებელი ყოველმხრივ უწყობდა ხელს ლაშქრის გაზრდა-გამრავლებას, სათანადოდ შეიარაღებასა და საგანგებოდ გაწვრთნას; მან განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა დისციპლინის განმტკიცებას.

ახალგაზრდა მეფემ „განამრავლნა სპანი“, აღჭურვა იარაღითა და ცხენებით და მათ წვრთნას შეუდგა. დავით აღმაშენებელი ახალისებდა თავდადებულ ერთგულ მოლაშქრეებს, ამასთან იგი შეუბრალებელი იყო ჯაზანთა მიმართ. მკაცრი სამხედრო წესრიგი დამყარდა: „ხოლო საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი, და გინება ღმრთისა საძულველი და ყოველი უწესობა მოსპობილ იყო ლაშქართა შინა მისთა“ (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 336).

საქართველოს სამეფო კარმა მოქმედების სისწრაფისათვის ქვეითი ჯარი შეცვალა ცხენოსანი რაზმებით, რომლებიც ყველა დროს მზად უნდა ყოფილიყვნენ. ესოდენ გადახალისებულ-გარდაქმნილი ჯარი მტერს ახალი ტაქტიკით უნდა შეებოდა. მის ხელმძღვანელობასაც ახალი სტრატეგიული ხერხები უნდა გამოეყენებინა. სამეფო ხელისუფლებამ ძლიერი საპოლიციო აპარატი შექმნა, რომელსაც დავით აღმაშენებელმა სათავეში მ ა ნ დ ა ტ უ რ თ უ ხ უ ც ე ს ი (მანდატურთა – შინაგანი პოლიციის მსახურთა უფროსი) ჩაუყენა სათავეში. დავით აღმაშენებლის დროს მანდატურთუხუცესის თანამდებობა დიდგვაროვან ქართველ ფეოდალებს – ჯერ ვარდანისძეებს, შემდეგ ორბელებს ეკავათ.

დავით აღმაშენებელმა თავისი ლაშქარი სწრაფად მანევრირებადი გახადა. კარგად იყო აწყობილი სამობილიზაციო სისტემა. მუდმივ მზადყოფნაში იყო სასიგნალო კოშკები, პირდაპირი და ესტაფეტის წესით მოქმედი „ჭინები თმავალნი“, რომელთა საშუალებით წვევის წიგნები ანუ მეფის ბრძანება გადაიცემოდა. ქართული ჯარის ასე სწრაფი თავმოყრისა და პირდაპირი გალაშქრებისათვის მუდმივი მზადყოფნა, როგორც სტრატეგიული, ისე ტაქტიკური მასშტაბის დარტყმათა დასწრების დიდ შესაძლებლობას ქმნიდა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ხაზს უსვამს, „ხოლო თვთ მეფე არა თუ ვითარცა სხუა ვინმე ზურგით უდგა ოდენ სპათა თვსთა, ანუ შორითუზახებდა, ვითარცა ერთი მთავართაგანი ვინმე, არამედ უპირატეს

ყოველთასა თვთ წინა უვიდოდა და ვითა ლომი შეუზახებდა ჳმითა მალლითა, და ვითა გრიგალი მი-და-მო იქცეოდა” (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 311-312). ქართული ლაშქრის სრული რეორგანიზაცია, ჯარის ახალი სახეების შექმნა აუცილებელს ხდიდა სამხედრო საქმეთა განსაგებლის რეორგანიზაციასაც. ამ ახალმა მოთხოვნებმა განაპირობა საქართველოს სახელმწიფოში საგანგებო სამხედრო უწყებისა და მისი მეთაურის – ამირსპასალარის (მთავარსარდლის) თანამდებობის შექმნა.

დავით აღმაშენებელი გეგმაზომიერად ატარებდა ღონისძიებებს ფეოდალური ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და სამხედრო ძლიერებისათვის. 1110 წელს აღებულ იქნა ქ. სამშვილდე („სიმარჯვთ მოიპარეს სამშვილდე“), რომელიც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი იყო. 1110 წელსვე შემოერთებული იქნა ქ. ძერნა. 1115 წელს, ქ. რუსთავი აიღეს. 1117 წელს ციხე-ქალაქი გიში. იმავე წელს დავით აღმაშენებელმა თავისი ძე დემეტრე შირვანს გაგზავნა „სპითა ძლიერთა“ სალაშქროდ. დემეტრე დავითის ძემ, „ქმნა ომნი საკვრველნი, რომლითა განკვრვნა მხილველნი და მსმენელნი“, აიღო ციხე ქალამორი, ურიცხვი ტყვე წამოიყვანა და დიდძალი ალაფი წამოიღო. 1118 წელს, ადრე გაზაფხულზე, დავით აღმაშენებელმა სასწრაფოდ გაილაშქრა და რახსის (არაქსის) პირას მდგომ სელჩუკებს დაესხა თავს, „მოსრა სიმრავლე მათი, და წამოიღო ტყუე და ალაფი ურიცხვ“.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1118 წელს დავით აღმაშენებლის მიერ ციხე-ქალაქ ლორეს აღებას. ეს ქალაქი 1065 წლიან კვირიკიანების დინასტიის მიერ შექმნილი ტაშირ-ძორაკერტის სამეფოს ცენტრი გახდა. ლორე თავისი მიმდებარე ტერიტორიით საქართველოს შემოუერთდა და განსაკუთრებული სამხედრო მნიშვნელობის გამო ამირსპასალართა რეზიდენციად იქცა. 1118 წლის ივლისში აიღეს აგარანი.

პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და კულტურულად ზეაღმავალი საქართველო-სათვის, რომლის საშინაო და საგარეო გეგმები სულ უფრო მზარდი და მრავლისმომცველი იყო, აუცილებელი იყო ლაშქრის გამრავლებისათვის ქმედითი, გონივრული ზრუნვა. სახელმწიფოსა და მისი მეფის მიერ დასახული დიდი ამოცანების გადასაწყვეტად საკმარისი არ იყო ის ღონისძიებები, რომელიც დავით აღმაშენებელმა თავისი მეფობის პირველ ეტაპზე სამხედრო საქმის ორგანიზაციის მიზნით გაატარა. ლაშქრის სიმრავლე განსაკუთრებით საჭირო გახდა მას შემდეგ, რაც დავით აღმაშენებელმა ზედიზედ აიღო მრავალი ციხე-ქალაქი. რა თქმა უნდა, გამუდმებულმა ბრძოლებმა ქართული ლაშქარი დაღალა და რიცხოზრვიად შეამცირა.

ამოცანა დიდი და მნიშვნელოვანი იყო – ლაშქარი რიცხოზრვიად უნდა გამრავ-ლებულიყო, საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურებმა ყივჩაყთა გადმოსახლებისაკენ აიღეს გეზი. ყივჩაყების ყოფა-ცხოვრებაში საქართველოს მეფემ და სამეფო კარმა შენიშნა ის ფაქტორები,

რომლებმაც განაპირობეს სწორედ ყივჩაყებისაკენ (და არა სხვა ხალხისკენ) გეზის აღება. ყივჩაყები კავკასიონის ჩრდილოეთით, მდ. დონიდან მოკიდებული კასპიის ზღვის ნაპირებამდე ცხოვრობდნენ. ისინი განვითარების დაბალ საფეხურზე იდგნენ. მათში XII საუკუნეში ჯერ კიდევ გვაროვნული წყობილება იყო და ტომებად ცხოვრობდნენ. ყივჩაყები ცნობილნი იყვნენ კარგი საბრძოლო თვისებებით, ამასთან – ნების დამყოლნი და უპრეტენზიონი. დავით აღმაშენებელმაც კარგად „უწყოდა კეთილად ყივჩაყთა ნათესავისა სიმრავლე, და წყობათა შინა სიმხნე, სისუბუქე და მიმოსლვა, სიფიცხე მიმართებისა, ადვილად დასამჭირველობა და ყოვლითურთ მომზავებლობა ნებისა თვისისა“ (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 318-319). გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ დავით აღმაშენებელსცოლად ჰყავდა ყივჩაყთა მეფის ათრაქა შარაღანისძის ასული გურანდუხტი.

დავით აღმაშენებელმა ყივჩაყთა მოსაწვევად გაგზავნა „კაცნი სარწმუნონი“. ყივჩაყები სიხარულით შეხვდნენ ამ მოწოდებას, საქართველოს მეფეს გადმოსახლებაზე თანხმობა შემოუთვალეს და მოითხოვეს ოსეთზე უსაფრთხოდ გამოვლის უზრუნველყოფა („გზა მშვიდობისა ოვსთაგან“). მეფე თვითონ გაემგზავრა ოსეთს (არსებობს პავლე ალექსიელის ცნობა ყივჩაყთა გადმოსახლების თაობაზე. დავით აღმაშენებლის მიერ ვლადიმერ მონომახთან მოლაპარაკების შესახებ). როგორც ჩანს, იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ყივჩაყთა ჩამოსახლებასთან ერთად ოსეთთან ურთიერთობას და არ არის შემთხვევითი, რომ მან თან გაიყოლა გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი. საქართველოს ძლიერი მეფის სტუმრობა ოსთათვის დიდი მოვლენა იყო. შევიდა თუ არა დავით აღმაშენებელი ოსეთში, „მოეგებნეს მეფენი ოვსეთისანი და ყოველნი მთავარნი მათნი, და ვითარცა მონანი დადგეს წინაშე მისსა“ (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 319). დავით აღმაშენებელმა ოსები და ყივჩაყები შეათანხმა და „ყო შორის მათსა სიყუარული და მშვიდობა ვითარცა ძმათა“. ამ შეთანხმების სიმტკიცის საწინდრად დავით აღმაშენებელმა მძევლები ჩამოართვა ორივე მხარეს, თვითონ კი „აღიხუნა ციხენი და-რიალასა და ყოველთა კართა ოვსეთისათა და კავკასიისა მთისანი და შექმნა გზა მშვიდობისა – ყივჩაყთათვის“.

დავით აღმაშენებელმა, მისივე ისტორიკოსის ცნობით, „ყივჩაყნი დააყენა ადგილთა მათ მარჯუეთა დედა-წულთა მათითა, რომელთა თანა იყო წყობად განმავალი რჩეული ორმოცი ათასი“ (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 320). ე.ი. სამეფო კარმა საქართველოში გადმოიყვანა ყივჩაყთა ორმოცი ათასი ოჯახი („დედა-წულთა მათითა“). დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი არ ასახელებს ადგილს, რომელზეც ყივჩაყები დასახლდნენ, ისე კი ამბობს „ადგილთა მათ მარჯუეთა“ დააყენაო დავით აღმაშენებელმა. ჩვენი აზრით, საფუძვლიანი უნდა იყოს ვარაუდი (ივ. ჯავახიშვილი, შ. მესხია, ა. კიკვიძე და სხვ.), რომ ყივჩაყების

დასასახლებლად გამოყენებული იყო უმთავრესად ის ადგილები, რომლებიც ჯერ არაბთა, ხოლო შემდეგ თურქ-სელჩუკთა მძლავრობის დროს დაცარიელდა. ყივჩაყთა სწრაფი გაქრისტიანება და მათი შერწყმა ადგილობრივ (ქართულ) მოსახლეობასთან საქართველოს სამეფო კარის ინტერესებში იყო.

ამგვარად, 1118-1119 წლებში ძირითადად გადაწყდა მუდმივი ლაშქრის გაზრდის პრობლემა. ამ ლაშქრის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდნენ ყივჩაყები. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით, ისინი ორმოცი ათასი იყვნენ. მათ გარდა მუდმივ ლაშქარში, ცხადია, ქართველებიც იყვნენ. ვახუშტი ბაგრატიონისა და იოანე ბატონიშვილის მტკიცებით, დავით აღმაშენებელს ჰყავდა სამოციანთასიანი მუდმივი ლაშქარი. აქედან თუკი ორმოცი ათასი ყივჩაყი იყო, ბუნებრივია, დანარჩენი ოცი ათასი ქართველი იქნებოდა. ვახუშტი ამ ლაშქარს „მარადის მცველს“ უწოდებს, იოანე ბატონიშვილი კი აღნიშნავს, რომ დავით აღმაშენებელს „ყოველთვის მზად ჰყვა როჭიკით სამოცი ათასი მხედარი კაცი“.

1120 წლისათვის საქართველოს ძლიერი ლაშქარი სრულ საომარ მზადყოფნაში იყო. მუდმივი ლაშქრის შექმნამ, საგანგებო გაწვრთნამ და მკაცრი დისციპლინის შემოღებამ დიდი სარგებლობა მოუტანა საქართველოს: ქვეყანა გაამაგრა, გააძლიერა, გარეშე მტრებს კი თავზარი დასცა.

* * *

**„... ხელი მაღლისაჲ შეეწეოდა და ძალი ზეგარდმოჲ
ჰფარავდა მას; და წმიდაჲ მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყოველთა სახილველად წინა უძლოდა
მას და მკლავითა თუსითა მოსვრიდა... უსჯულოთა“**

„ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“

ქართველი ხალხის ისტორიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია დიდგორის ბრძოლას. ამ ომს იმთავითვე მიუქცევია ისტორიკოსების განსაკუთრებული ყურადღება. ამიტომაც, რომ ცნობები ამ ბრძოლის შესახებ და აგრეთვე მისი შეფასება გვხვდება როგორც ქართველი, ისე უცხოელი ისტორიკოსების ნაშრომებში. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, არაბი აჰმად იბნ მუსუფ იბნ ყალი ალ-აზრაჰ ალ-ფარიკი, იბნ ალ-ასირი (ამ ავტორის „მსოფლიო ისტორია“ დაამუშავა ფრანგმა აღმოსავლეთმცოდნემ მ. დეფრემერიმ), გოტიე, მატეოს ურჰაეცი – აი, არასრული სია იმ ავტორებისა, რომლებიც დიდგორის ბრძოლას შეეხნენ. არ არის შემთხვევითი, რომ აღნიშნული ბრძოლის მრავალმხრივ მნიშვნელობას, სამხედრო თუ სხვა თვალსაზრისით, შეეხო ფეოდალური საქართველოს ისტორიის თითქმის ყველა მკვლევარი.

ფართო მასშტაბის ენერგიული ღონისძიებების გატარების შემდეგ, საქართველოს სამეფო კარი აქტიური ბრძოლის ტაქტიკას ირჩევს მომხდური მტრის დასამარცხებლად და საქართველოს საბოლოოდ შემოსამტკიცებლად (საქართველოს დედაქალაქი თბილისი ჯერ კიდევ არ იყო შემოერთებული). 1120 წლიდან დავით აღმაშენებელმა საბრძოლო მოქმედება საქართველოს ფარგლებს გარეთ (ზორტია, ყაბალა, ამორნია, სევგელამეჯე, ბარდავი, ხუნანი) გადაიტანა.

საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკაში ძირითად საკითხად მაინც თურქ-სელჩუკების პრობლემა იდგა. სწორედ აქედან გამომდინარეობდა და განისაზღვრებოდა დავით აღმაშენებლის საგარეო პოლიტიკა, კერძოდ ის ურთიერთობები, რომლებიც საქართველოს ჰქონდა რუსეთთან, ბიზანტიასთან, ამიერკავკასიისა და ჩრდილოეთი კავკასიის ხალხებთან, აღმოსავლეთის ჯვაროსნულ სამეფო-სამთავროებთან.

თურქ-სელჩუკთა უკიდურესი შევიწროება XII საუკუნის ოციან წლებში მიაჩნია დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს დიდგორის ბრძოლის გამომწვევ მიზეზად: „ესევითართა ჭირთაგან შეიწროებულნი თურქმანნი და კუალად ვაჭარნი განძელ-ტფილელ-დმანელნი წარვიდეს, და ყოველსა სპარსეთსა შეიღებნეს შავად, რომელთამე პირნი, და რომელთამე ხელები, და რომელნიმე სრულიად; და ესრეთ მოოთხრეს ყოველნი ჭირნი, მოწევნულნი მათ ზედა, რომლითა აღძრნეს წყალობად თვსა, და იქმნა გლოვა ფრიადი შორისა მათსა” (ქართლის ცხოვრება, 2008, გვ. 323-324).

სომეხი ისტორიკოსი მატეოს ურჰაეცი ასახელებს 1121 წელს სელჩუკთა დიდი ლაშქრის დამარცხებას დავით აღმაშენებლის მიერ, გადმოგვცემს, რომ ამ მარცხის შემდეგ „დარჩენილებმა თურქთა ჯარისაგან დიდი უბედურების გამო შემოიხიეს ტანისამოსი, მიწას იყრიდნენ თავში და შავად შემოსილნი თავდაუბურავნი ხმამალა მოთქვამდნენ, განძაკში თავიანთ სულთანთან მელიქ ტაფარის ძესთან ხმამალა ჩიოდნენ და ტიროდნენ თავიანთ დაღუპვას, ხოლო სხვებმა მიაღწიეს არაკვთა ოლქს კარმიანის ქვეყანაში, ამირა ხაზის არდუხის ძეს და დიდი ტირილით თავიანთი მომხდარი დაღუპვა უამბეს”. ამ უკანასკნელმა კი ბრძანა შეკრება დიდი ლაშქრისა და საქართველოზე გალაშქრება. მატეოს ურჰაეცის ცნობა სელჩუკთა დიდი ლაშქრის (30000) დამარცხების შესახებ ჩვენთვის მეტად მვირფასია, რადგან იგი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს არ მოეპოვება. უტყუარი ფაქტია, რომ საქართველოს სამეფო კარის შეტევითი ბრძოლების წყალობით მართლაც მძიმე დღეში ჩავარდნენ თურქ-სელჩუკები და სრულიად არ არის გასაკვირი, რომ მოამზადეს კოალიციური ლაშქრობა დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ. სხვა ისტორიული წყაროებიც ქართველთა მიერ მუსლიმთა შევიწროებას ასახელებენ დიდგორის ბრძოლის გამომწვევ მიზეზად.

ასეთი საერთო საფუძვლის მიღმა დიდგორის ბრძოლას გააჩნდა

უფრო კონკრეტული მიზეზები, რაც გამოხატული იყო დავით აღმაშენებლის პოლიტიკაში, მის დამოკიდებულებაში საქართველოს ქალაქებთან და კერძოდ, თბილისთან (შ. მესხია, ძლევად საკვირველი, გვ. 87). დავით აღმაშენებელი თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ წარმატებით წარმართული ბრძოლების პარალელურად იწყებს ბრძოლას ქალაქ-რესპუბლიკების, კომუნების გაუქმება-დამორჩილებისათვის. კომუნების არსებობა XI-XII საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოს ქალაქებში კანონზომიერი, იმ პერიოდის საშინაო და საგარეო პროცესთა მიერ გაპირობებული მოვლენა იყო. სამეფო ხელისუფლება გარკვეულ პერიოდში თავისი ინტერესებისათვის იყენებდა ქალაქებს (მათ შორის ქალაქ-კომუნასაც) – ამ ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ ძალას - ცენტრალური ხელისუფლებისადმი დაპირისპირებულ დიდგვაროვან ფეოდალთა წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში (შ. მესხია, საქალაქო კომუნა შუა საუკუნეების თბილისში, თბ., 1962, გვ. 81). ქალაქები, თავის მხრივ, ხელს უწყობდნენ ერთიანი ხელისუფლების გამლიერებას, ცდილობდნენ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის მოსპობასა და ქვეყნის გაერთიანებას.

მიუხედავად დავით აღმაშენებლის განსაკუთრებულად ფრთხილი დამოკიდებულებისა თბილისისადმი, ქალაქის იმდროინდელმა ხელისუფლებამ - „უხუცესებმა“ კარგად იგრძნეს დამოუკიდებლობის დაკარგვის რეალური საფრთხე და ყველანაირად ცდილობდნენ თავიდან აეცდინათ იგი. ქალაქების დამორჩილების ახალი ეტაპი იყო დავით აღმაშენებლის მიერ ბრძოლის დაწყება თბილისისათვის, რაც პრაქტიკულად 1120 წლიდან ხდება (ამ დროიდან იწყება დავით აღმაშენებლის მიერ თბილისის შევიწროება). პირველი წარმატება თბილისის შემოერთების გზაზე იყო ის ფრიად მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომ თბილისელებმა (საქალაქო თვითმმართველობამ) ათი ათასი დინარი ხარკი იკისრეს საქართველოს მეფის სასარგებლოდ და ამასთანავე შეთანხმდნენ, რომ ამიერიდან თბილისში უნდა ყოფილიყო მეფისნაცვალი ათი მხედრით („შიჰნა“). ყოველივე ეს იმის დასტური იყო, რომ თბილისი საქართველოს მეფის მფარველობას აღიარებდა. დავით აღმაშენებელი ქ. დმანისის მიმართაც მსგავს პოლიტიკას ატარებდა. საქართველოს სამეფო ხელისუფლებასა და ქალაქებს შორის მდგომარეობა უკიდურესად მწვავედებოდა. „ქალაქთა კავშირის“ ძალები არ იყო საკმარისი საქართველოს ძლიერი ლაშქრის გასამკლავებლად, ამიტომ ეს უკანასკნელნი დახმარების ხელს მეზობელი მუსლიმური ქვეყნებისაკენ იწვდიან.

ამგვარად, საქართველოს ძლიერი სახელმწიფოს წინააღმდეგ გამოდიოდნენ, ერთი მხრივ, საქართველოდან ფეხამოკვეთილი თურქ-სელჩუკები, ხოლო, მეორე მხრივ, დამოუკიდებელი ქალაქები. ამ ვითარებამ განაპირობა არსებითად დიდგორის ბრძოლა.

ალ-ფარიკის მიხედვით, თბილისის მმართველობის წარმომადგენლებმა 1121 წელს თხოვნით მიმართეს მარდინისა და მაიაფარიკინის

პატრონს – ნეჯმ-ად-დინ ილღაზის, რათა მოსულიყო და ქალაქს და-პატრონებოდა. ილღაზის დიდძალი ლაშქარი შეუკრებია და თბილისა-კენ წამოსულა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვებით, დიდგორის ბრძოლის გამომწვევი მიზეზი იყო არა მხოლოდ თურქ-სელჩუკების შევიწროება („ჭირთაგან შევიწროებული თურქმანნი“), არამედ ასევე შევიწროებული „ვაჭარნი განძელ-თბილელ-დმანელნი“, რომლებიც დახმარების სათხოვნელად წარვიდეს სულტანსა წინაშე“. ქალაქებს არ სურდათ თვითმმართველობის და, აქედან გამომდინარე, დამოუკიდებლობის დაკარგვა. მართებულად მიუთითებს შ. მესხია, რომ „... ქალაქის ბრძოლამ თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის, ე.ი. მისი მოსახლეობის კლასობრივმა ინტერესებმა განსაზღვრეს ქალაქის ამგვარი (მუსლიმან მფლობელებზე გეზის აღება, - რ.მ.) ორიენტაცია“ (შ. მესხია, საქალაქო კომუნა შუა საუკუნეების თბილისში, გვ. 89). საქალაქო ცხოვრებაში ამ დროისათვის თბილისში ქრისტიანული (ძირითადად ქართული, ნაწილობრივ სომხური) მოსახლეობის ძლიერი ფენა იყო. არც ის უნდა უგულვებელყოთ, რომ თბილისში დიდი რაოდენობით უნდა ყოფილიყო ებრაული მოსახლეობაც. მუსლიმურ მოსახლეობას რომ მნიშვნელოვნად სჭარბობდა ქრისტიანული მოსახლეობა იქიდანაც ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელმა თბილისის შემოერთების უმაღლეს წვრთვებას მოსახლეობის ამ ნაწილისგან მოითხოვა, არ შეევიწროებინათ მუსლიმები. საერთოდ, ყველა ერის მოსახლეობას, რომელიც თბილისელად, ქალაქის მკვიდრად ითვლებოდა, ერთი ინტერესი ჰქონდა. ამ ინტერესებს კი ძირითადად მათი კლასობრივი პოზიცია განსაზღვრავდა. ივ. ჯავახიშვილმა სრულიად მართებულად მიუთითა ქალაქის (თბილისის) სხვადასხვა ეროვნების მოსახლეობის ინტერესთა ერთობლიობის შესახებ.

დავით აღმაშენებელი, ცხადია, თბილისის მთლიანად დამორჩილებისათვის ემზადებოდა, ქალაქი კი თავის მხრივ მოპოვებული დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდა. ამიტომ იყო, რომ ქალაქის მცხოვრებნი (რა თქმა უნდა, ძირითადად მისი ზედაფენები) საქართველოს ძლიერი მეფის წინააღმდეგ დამხმარე ძალას ქვეყნის საზღვრებს გარეთ ეძებენ. ნიშანდობლივია, რომ დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ გამოდის არა მხოლოდ თბილისი, არამედ დმანისიც (აქამდე ჯერ მეფეს არ მიუღწევია, მაგრამ, როგორც ჩანს, დმანელები გრძნობენ ამგვარ საშიშროებას) და კიდევ უფრო მეტი, საქართველოს მეზობელი ქვეყნის ქალაქებიც, კერძოდ განძა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით, თურქ-სელჩუკების მსგავსად „კ უ ა ლ ა დ ვ ა ჭ ა რ ნ ი გ ა ნ ძ ე ლ - ტ ფ ი ლ ე ლ - დ მ ა ნ ე ლ ნ ი“ შევიწროებული არიან საქართველოს მეფისაგან.

დახმარების საძებნელად დაძრული თურქ-სელჩუკები და განძელ-თბილელ-დმანელნი, პირველ რიგში, სპარსეთის სულთანთან მივიდნენ, ხოლო შემდეგ სხვა მუსლიმან მფლობელებს მიმართეს. მუსლიმანთა

გაერთიანებული ლაშქრის საქართველოზე თავდასხმის ორგანიზატორი და წამომწყები ჩანს ერასის სელჩუკიანთა გამგებელი, სულთანი მაჰმუდ მოჰამედის ძე (1117-1131 წწ.). იგი დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა თბილისელთა თხოვნას. მან მიმართა მუსლიმანებს: „ვინც კი სადმე იყო დამასკო და ალეპოდან მოკიდებული, ყველას, მოლაშქრეობის შემძლელებს” მონაწილეობა მიეღოთ საქართველოს წინააღმდეგ ომში. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით, „სულტანმა მოუწოდა არაბეთის მეფეს დურბეიზს, სადაყას ძეს და მოსცა ძე თავისი ძალიქი და ყოველი ძალი მისი, და აჩინა სპასალარად ელლაზი ძე არდუხისი... და უბრძანა... ამათ თანა ათაბაგს განძისასა მისითა ძალითა და ყოველთა სომხეთისა ამირათა”.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის, მატთეოს ურჰაეცის, იბნ ალ-ჯაუხისა და იბნ ალ-ასირის ცნობათა შეჯერების შედეგად დგინდებიან კოალიციური ლაშქრის მეთაურები:

ნეჯმ ად-დინ ილლაზი - ბაღდადის გამგებელი, ციხე-სიმაგრე მარდინისა და ალეპოს მფლობელი.

დურბეიზ (დუბეის) სადაყასძე, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისა და მატთეოს ურჰაეცის ცნობით, არაბეთის მეფე.

თოდრულ-მოჰამედის ძე, ყაზვინის, ზეჯანის, გილანის, ახანისა და განძის გამგებელი. სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში სულთანიც ყოფილა.

თულან არსლან კუზიანი, თურქი ამირა, ბითლისისა და არზანის პატრონი.

განძის ათაბაგი, რომელიც სულთნის ბრძანებით, „მისითა ძალითა” გამოსულა. როგორც მიიჩნევენ, იგი განძის იმდროის მფლობელის – თოდრულ მოჰამედის ძის ათაბაგი ქენ-თოდდი უნდა იყოს.

კოალიციური ლაშქრის შემადგენლობაში დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისასახელებს „ყ ო ვ ე ლ თ ა ს ო მ ხ ე თ ი ს ა ა მ ი რ ა თ ა ”. ესენი არიან სომხეთის ტერიტორიის ცალკეული გამგებლები – ამირები, რომლებიც სულთნის ბრძანებით ლაშქრობენ საქართველოს წინააღმდეგ. როგორც ჩანს, კოალიციური ლაშქრობის მონაწილეთა შორის ერთგვარი წინააღმდეგობაც ყოფილა, რის გამოც, ალ-ფარისის ცნობით, არზრუმში (ეს ქალაქი იყო მოლაშქრეთა პაემნის ადგილი) მოლაშქრეებს ჩამოსცილებიან ქ. მარდინის ყადი აბულ-ფათხი და ვეზირი აბულ-თამამ-იბ-აბდუნა. ამგვარად აშკარაა, რომ სულთნის მოწოდებითა და ბრძანებით თავი მოუყრია „... სადღაცა ვინ იყო, დამასკოთ და ჰალაბითგან ამოდმართ, ყოველსა მხედრობად შემძლელებსა”. ამ დიდი ლაშქრის მთავარსარდალი ილლაზი იმ დროისათვის განუზომელი ავტორიტეტით სარგებლობდა და მის სარდლად დანიშვნას სულთნის ბრძანება ფორმალურად სჭირდებოდა, თორემ იყო შემთხვევები, როცა იგი თვით სულთანსაც არ უდებდა ტოლს. ილლაზს ემორჩილებოდა ყველა ზემოჩამოთვლილი სარდალი თავისი ლაშქრითურთ.

მუსლიმთა კოალიციური ლაშქარი მრავალრიცხოვანი იყო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი აღნიშნავს, რომ მტრის მოლაშქრენი „შეიმტკიცნეს სიმრავლითა ვითარცა ქვიშა ზღვსა, რომლითა აღივსო ქვეყანა“ (ქართლის ცხოვრება, 2008, გვ. 324). მუსლიმთა ლაშქრის სიმრავლეს ყველა სხვა ისტორიკოსიც (ალ-ფარიკი, მატეოს ურჰაეცი, გოტიე, იბ-ალ-ასირი) ადასტურებს.

კოალიციური ლაშქრის რაოდენობის შესახებ დაწვრილებით ცნობებს იძლევა სომეხი ისტორიკოსი მატეოს ურჰაეცი. მისი სიტყვით, ილღახს 150 000 მოლაშქრე ჰყავდა, „არაბთა მეფეს“ დურბეიზ (დუბეის) სადაყას მეს 10 000 კაცი გამოუყვანია. „ამავე დროს, - აღნიშნავს სომეხი ისტორიკოსი, - გამოვიდა განძაკის სულთანი მელიქი 400000 მამაცი ცხენოსნით, გაემურა უდიდესი ლაშქრით და შევიდა ქართველთა ქვეყანაში“ (ლ. დავლიანიძე, მათე ურჰაელის ცნობები დავით აღმაშენებლის შესახებ, კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში, თბ., 1966, გვ. 245). როგორც ვხედავთ, კოალიციური ლაშქარი მატეოს ურჰაეცის მიხედვით შეადგენდა $150000+10000+400000=560000$ კაცს. რა თქმა უნდა, ეს ცნობა გაზვიადებულია; წარმოუდგენელია, რომ ასე დიდი რაოდენობის ლაშქარი გამოეყვანა სამ მუსლიმ მფლობელს. ასევე გადაჭარბებულია ანტიოქიის სამთავროს კანცლერის ფრანგი გოტიეს ცნობა, რომელიც მიიჩნევს, რომ კოალიციურ მოლაშქრეთა რიცხვი 600 000-ს აღწევდა (იბ. გოტიე-კანცლერის „ანტიოქიის ომები“, წიგნში – ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან (ოთხი საისტორიო ნარკვევი), გარშემო ერთი ომისა, პარიზი, 1929, გვ. 66).

ზემოდასახელებულ ავტორთა მიერ მოცემული ციფრობრივი მონაცემები მტრის ლაშქრის რაოდენობის შესახებ ჩვენთვის მიუღებელია, თუმცა იმასაც შევნიშნავთ, რომ იმავე პირთა ცნობით, მოწინააღმდეგის ლაშქარი რამდენიმეჯერ აღემატებოდა საქართველოს სამეფოს ლაშქარს, ივ. ჯავახიშვილი მიიჩნევდა, რომ მტრის ლაშქარი დიდგორის ბრძოლისას დაახლოებით 300 000 მეომრისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი.

რამდენი მოლაშქრე გამოიყვანა დავით აღმაშენებელმა? გოტიეს ცნობით, დავით აღმაშენებელი 80 000 მხედრით გავიდა საბრძოლველად. ეს მონაცემიც გაზვიადებული ჩანს. უფრო დასაჯერებელია მატეოს ურჰაეცის საკმაოდ დეტალური ცნობა საქართველოს ლაშქრის რაოდენობის შესახებ. მისი მიხედვით, დავით აღმაშენებელმა დიდგორის ბრძოლაში საომრად გაიყვანა 55 600 მოლაშქრე, აქედან - 40 000 ქართველი, 15 000 ყივჩაყი, 500 ალანი და 100 ევროპელი მეომარი.

დავით აღმაშენებლის მიერ დიდგორის ველზე გამოყვანილი ლაშქრის უდიდესი უმრავლესობა (ორი მესამედი) ქართველებისაგან შედგებოდა. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ გადამწყვეტ მომენტში ძირითად ძალას ქართულ ლაშქარში სწორედ სამეფო სპა-ქართველები შეადგენდნენ, ყივჩაყთა 40 ათასი მუდმივი მოლაშქრიდან მხოლოდ 15 000 იქნა გამოყვანილი.

აღწერები, რომლებიც საქართველოს ლაშქარში იბრძვიან, უნდა შეადგენდნენ დაქირავებულ ლაშქარს, ე.წ. „როქის სპას“. შემთხვევითი არ იყო ხუთასი ოსი მოლაშქრის დაქირავება და საამისოდ თანხის გაღება მაშინ, როცა მეფეს რეზერვში საკმაო რაოდენობის მუდმივი მოლაშქრეები ჰყავდა. ეს, ალბათ, დავით აღმაშენებლის სათანადო ტაქტიკური გეგმის მიხედვით იყო გაკეთებული და გარკვეულ მიზანს ემსახურებოდა. ასევე გარკვეული მიზნით იყვნენ ქართველთა ლაშქარში „ფრანგნი“. ესენი, როგორც ჩანს, ჯვაროსნული ომების დროს სხვადასხვა გზით საქართველოში მოხვედრილი ევროპელები იყვნენ (ს. კაკაბაძე, დავით აღმაშენებლის ორი დიდი ომი, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, IV, 1942, გვ. 217).

ისტორიკოსები (თ. დადემკელიანი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. კაკაბაძე, შ. მესხია და სხვ.), ვინც კი საგანგებოდ შეეხო ამ საკითხს, სრულიად მართებულად მიიჩნევენ, რომ დავით აღმაშენებლის ლაშქარში ჯვაროსნები იღებდნენ მონაწილეობას. კანცლერ გოტიესაც აქვს მინიშნებული დავითის ლაშქარში „ფრანგების“ ყოფნის შესახებ. ამგვარად, წყაროების მონაცემები, ისტორიკოსთა დაკვირვებანი და ჯვაროსნებისა და ქართველების იმდროინდელი ურთიერთობა სრულიად დამაჯერებელს ხდის ჯვაროსნების მონაწილეობას დიდგორის ბრძოლაში.

თურქ-სელჩუკების კოალიციურ ჯარსა და დავით აღმაშენებლის ლაშქარს შორის გენერალური ბრძოლა, როგორც ყველა წყარო მიუთითებს, დ ი დ გ ო რ თ ა ნ გაიმართა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით, მტერი „მოვიდეს თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა, რომელიც თვით ფერხთა ზედა ვერ ეტეოდეს ამათ ადგილთა“. არაბი ისტორიკოსი ალ-ფარიკი დაწვრილებით გადმოგვცემს იმ გზას, რომელიც გაიარეს მუსლიმანთა კოალიციის ჯარებმა. ისინი შემოსულან მანგლისის მიდამოებში და თრიალეთის გზას დასდგომიან. დათქმული იყო, რომ მთელი ლაშქარი თბილისის შესასვლელთან შეყრილიყო. თრიალეთისა და დიდგორის შერჩევა შეკრების ადგილად არ იყო შემთხვევითი. აქედან მტერი ადვილად წამოვიდოდა თბილისისკენ, დიდგორი თბილისის ერთ-ერთი კარი იყო, საიდანაც შეიძლებოდა მცხეთის შემოვლით შიდა ქართლში შესვლა. ცხადია, მუსლიმური კოალიციის წევრებმა თრიალეთის ბუნებრივი პირობებიც გაითვალისწინეს. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, „თრიალეთი არს ზაფხულ ფრიად შვენიერი, ბალახოვანი, ყვავილოვანი, წყაროიანი“... ე.ი. თრიალეთი მრავალრიცხოვანი ლაშქრის განსალაგებლად სრულიად ხელსაყრელი ადგილი იყო.

საქართველოს ჯარი დავით აღმაშენებელმა დიდგორს განალაგა. დიდგორსა და მანგლისისკენ მიმავალი გზა ნიჩბისის ხევს მიჰყვება. მატეოს ურჰაეცი და გოტიე მიუთითებენ, რომ დავით აღმაშენებლის

ლაშქარმა ორ მთას შუა დაიბანაკა. „ესე მეფე დავით, წმიდა ჯვარის ნიშნით აღჭურვილი... ერთ ხეობაში დადგა ორ მთათა შუა დაბურულ ტყეში, საიდანაც ხმები იყო, რომ მტრები შემოტევას უპირებდნენ“ (გოტიე). ალ-ფარიკი გვაწვდის მეტად საინტერესო ცნობას, რომლის მიხედვითაც საქართველოს ლაშქრის ნაწილი ერთ-ერთ მთაზე იყო დაბანაკებული და საჭირო შემთხვევაში იქიდან მზადდებოდა მტერზე მოულოდნელი, სწრაფი თავდასხმა. პირველი ბრძოლა უნდა მიეღო ძირითად ნაწილს, სადაც თვით დავით აღმაშენებელი იდგა.

დიდგორის მდებარეობის სტრატეგიულმა მნიშვნელობამ განაპირობა დავით აღმაშენებლის მიერ მისი ბრძოლის ადგილად შერჩევა. დიდგორი ბაგრატ IV-ის დროიდან მაინც მეფეთა საზაფხულო სადგომი იყო და მისი დიდმნიშვნელოვნება სტრატეგიული თვალსაზრისით არაერთგზის დამტკიცდა. თურქ-სელჩუკთა ლაშქრის მნიშვნელოვანი ნაწილი, მანგლისშიც უნდა ჩამდგარიყო. მას უნდა შეესრულებინა სელჩუკთა ფრონტის შუაწელის შემაკავშირებელი რგოლის ფუნქცია და თვალი ფხიზლად სჭეროდა მთელი დაჯგუფების ზურგზე (ივ. შაიშმელაშვილი, დიდგორის ბრძოლა სამხედრო ხელოვნების თვალთახედვით, წიგნი: დიდგორის ბრძოლა, გვ. 79).

ფრანგი გოტიე გადმოგვცემს, რომ დავით აღმაშენებელმა ბრძოლის დაწყების წინ მგზნებარე მოწოდებით მიმართა თავის ლაშქარს: „... მეომარნო ქრისტესანო! თუ ღვთის სჯულის დასაცავად თავდადებით ვიბრძოლებთ, არამც თუ ეშმაკის ურიცხვ მიმდევართა, არამედ თვით ეშმაკებსაც ადვილად დავამარცხებთ და ერთს რასმე გირჩევთ, რაც ჩვენი პატიოსნებისა და სარგებლობისათვის კარგი იქნება. ჩვენ ყველამ, ხელების ცისკენ აპყრობით, ძლიერ ღმერთს აღთქმა მივცეთ, რომ მისი სიყვარულისათვის ამ ბრძოლის ველზე დავიხოცებით და არ გავიქცევით. და რათა არ შეგვეძლოს გაქცევა, კიდევ რომ მოვიწოდოთ, ამ ხეობის შესავალი, რომლითაც შემოვსულვართ, ხეთა ხშირი ხორგებით შევკარით და მტერს, როცა მოგვიახლოვდება ჩვენზე იერიშის მოსატანად, მტკიცე გულით დაუნდობლად შევუტოთ“.

დავით აღმაშენებლის სიტყვიდან აშკარა ხდება, რომ ქართული ლაშქარი იდგა ხეობაში, რომლის შესასვლელიც საგანგებოდ ჩაუხერგავთ. ეს, რასაკვირველია, საგანგებო ღონისძიება იყო. ქართველ მოლაშქრეთა წინაშე იდგა ერთი ამოცანა – ან გამარჯვება, ან ზურგშეუქცეველი სიკვდილი. ამგვარი ქცევა საერთოდ გახდა პატრიოტი ქართველებისათვის ნორმა და უკვე შემდგომი დროის ისტორიკოსები მას წარმოგვიდგენენ როგორც დაკანონებულ წესს: „ა რ ა რ ს წ ე ს ი ჩ უ ე ნ ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა , უ კ ე თ უ ვ ი ხ ი ლ ო თ მ ტ ე რ ი ჩ უ ე ნ კ ე რ ძ ო მ ო მ ა ვ ა ლ ი , შ ე უ ბ მ ე ლ ა დ ზ უ რ გ ი შ ე ვ ა ქ ც ი ო თ და ღ ა თ უ ი ყ ო ს ს ი კ უ დ ი ლ ი ” (ყამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 604). დიახ, ზურგშეუქცევლობა ოდითგანვე

მოსდგამდათ ქართველ პატრიოტებს და როცა ჟამთააღმწერელი ამბობს „არა არს წესიო“ იქნებ სწორედ დიდგორის ბრძოლის შემდგომ პერიოდს გულისხმობს იგი.

როდის გაიმართა დიდგორის ბრძოლა?

„ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“-ს XV და XVIII საუკუნეების ხელნაწერებში 18 აგვისტოა დასახელებული. ს. ყაუხჩიშვილისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ ეს თარიღია - „და ა ა გ ს ტ ო ს ა თ უ რ ა მ ე ტ ს ა მოვიდეს თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა“ (ტ. I, გვ. 341). XVII საუკუნისა და XVIII საუკუნის ზოგიერთ ხელნაწერში 12 აგვისტოა მითითებული ბრძოლის დაწყების თარიღად. როგორც ვარაუდობენ, დავით აღმაშენებლის თხზულების თავდაპირველ ხელნაწერში სწორედ 12 აგვისტო ყოფილა. ამ მოსაზრებას ამაგრებს ის ფაქტი, რომ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“-ს სომხურ თარგმანში, რომელიც, მკვლევართა აზრით, XII საუკუნეშივეა შესრულებული, 12 აგვისტოა დასახელებული ბრძოლის თარიღად. აქ საგულისხმოა მატეოს ურჰაეცის მონაცემებიც, რომელიც არა მარტო რიცხვსა და თვეს, არამედ ბრძოლის დღესაც ასახელებს, მისი მიხედვით დიდგორის ბრძოლა ღვთისმშობლის მარხვის ხუთშაბათ დღეს მომხდარა. 1121 წლის აგვისტოში, ღვთისმშობლის მარხვის ხუთშაბათი დღე იყო თორმეტი რიცხვი. ამგვარად, ქართული და სომხური წყაროების შეჯერების შედეგად ზუსტად განისაზღვრა დიდგორის ბრძოლის თარიღი – 1121 წლის 12 აგვისტო.

ჩვენ ვერ ვხედავთ წინააღმდეგობას დიდგორის ბრძოლის დაწყების შესახებ წყაროთა მონაცემებში. გოტიე გადმოგვცემს, რომ დავით აღმაშენებელმა ბრძოლის დაწყების წინ რაზმებს თავისი ადგილი მიუჩინა. ფრანგი (ჯვაროსნები) მეომრები მოწინავეში დააყენა პირველ დაკვრათა მისაცემად. მყისვე ხეობის მეორე ნაწილში ანუ ფრონტზე, ჯარისკაცთა ძლიერი ყიჟინით, ცხენთა და ამბჯართა უკიდურესი ხმაურით, ურჯულოები ზარდამცემი ბაირალებით ჩნდებიან, და იმავე დროს, სხვადასხვაგვარ საკრავთა ხმაურს მთა და ბარი ბანს აძლევენ, ხოლო მეფე დავით მოთმინებითაა. თავისიანებს ამხნევენ და ანუგეშებს; უმტკიცებს, რომ ურჯულოთა გაამაყებული სიმრავლე, ძალითა და შეწევნითა წმიდა ჯვარისა, ნაკლების ჯარით და სწრაფად დაითრგუნება. ამის შემდგომად, დაინახეს რა ურიცხვი ბრბო, ქრისტეს მსახურნი, ამაყის სულით გატაცებულნი, უაღრესი ყიჟინით თავს დაესხნენ მათ. ხოლო უფლის ძალით, პირველ შეტაკებისთანავე ბრმავდებიან და გაქცეულნი იფანტებიან. ბოროტნი ქრისტეს-მსახურთა და მიდიელთა მახვილის მსხვერპლად იქცევიან; ომის მნახველთა ცნობით, სამი დღის მანძილზე გაქცეულთა ოთხასი ათასი მოისრნენ.

თვით ელღაზი თავში დაჭრილი, დაჰკარგა რა თითქმის ყოველივე, ღვთის ნებართვით მცირეოდენ ლტოლვილით უიარაღო და დამშეული, არაბთა მეფის წინამძღოლობით სახლში დაბრუნდა ნახევრად მკვდარი

(გოტიე-კანცლერის „ანტიოქიის ომები“, წიგნში: ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან (ოთხი საისტორიო ნარკვევი), გარშემო ერთი ომისა, პარიზი, 1929, გვ. 67).

მოყვანილი მასალიდან ნათელია, რომ დავითის მოლაშქრეებმა გარკვეულ მანძილზე მოუშვეს მტერი და შემდეგ „თავს დაესხნენ მათ“. ე.ი. გოტიეს ცნობით, შეტევაზე პირველნი ქართველნი მოლაშქრეები გადავიდნენ (შდრ. შ. მესხია, ძლევა საკვირველი, გვ. 111).

მატეოს ურჰაეცის, ალ-ფარიკის, იბნ-ალ-ასირის ცნობებითაც, შეტევა ქართველ მოლაშქრეებს დაუწყიათ. იბნ-ალ-ასირი მეტად საინტერესო ცნობას გვაწვდის ლაშქრობის დაწყების შესახებ. არაბი ისტორიკოსის თხზულების პ. ჟუზესეულ რუსულ თარგმანში ასეა მოცემული: „Встретившись, обе армии выстроились, чтобы сразиться. Выступили вперед двести человек кипчаков. Мусульмане подумали, что они хотят сдаться по аману и поэтому не приняли необходимых мер предосторожности, смешались с ними и были встречены стрелами. Ряды мусульман пришли в расстройство и поэтому те, которые стояли дальше, вообразив, что началось бегство, обратились (также) в бегство. Войска бежали друг за другом, и из-за сильной давки, сшибали друг-друга, вследствие чего многие из них были убиты.“

იბნ-ალ-ასირისა და გოტიეს ცნობები 200 მეომრის დაწინაურებისა და მათგან ბრძოლის დაწყების შესახებ ემთხვევა ერთმანეთს, თუმცა გოტიე ამ მეომრებს ფრანგებად (ჯვაროსნებად) მიიჩნევს, ხოლო იბნ-ალ-ასირი – ყივჩაყებად. დავით აღმაშენებელს, როგორც ჩანს, მართლაც გამოუყენებია ეს ტაქტიკური ხერხი, საქართველოს მეფის ამ ჩანაფიქრს ყურადღება მიაქცეის სამხედრო ხელოვნების ისტორიის მკვლევრებმა და ამგვარი ნაბიჯი ბრძოლისას იმ ეფექტურ ნაბიჯად მიიჩნიეს, რომელმაც ხელი შეუწყო ქართველთა წარმატებას თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ.

მართებულად მიგვაჩნია შ. მესხიას დაეჭვება ორასი მეომრის ვინაობის შესახებ. დავით აღმაშენებლის მიერ ღრმად ჩაფიქრებული ეს დიდმნიშვნელოვანი სამხედრო ოპერაცია, რომელსაც არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა ბრძოლის წარმართვისა და შედეგისათვის, ამასთან დიდ წვრთნასთან ერთად რისკსა და თავგანწირვასაც მოითხოვდა, ძნელად დასაჯერებელია, ყივჩაყებისათვის ან ფრანგებისათვის (ჯვაროსნებისათვის) მიენდოთ. რაც შეეხება გოტიეს მიერ მათ ფრანგებად (ჯვაროსნებად) მოხსენიებას, ეს არის ანტიოქიის ფრანგი კანცლერისაგან გასაკვირი; ხოლო თუ იბნ-ალ-ასირის თხზულებას ჩავუკვირდებით, ვნახავთ, რომ იგი მთელ ქართულ ლაშქარს „ყივჩაყთა ჯარს“ უწოდებს და მისთვის, ბუნებრივია, მეწინავე 200 მეომრად ყივჩაყები იყვნენ.

დავუბრუნდეთ დიდგორის ბრძოლის მსვლელობას. როგორც ირკვევა, დავით აღმაშენებლის მიერ წარგზავნილმა ორასკაციანმა რაზმმა თავისი მისია შეასრულა: დააბნია მტერი და არევ-დარევა შეიტანა მის

რიგებში. მაშინ საქართველოს ლაშქარმა მოწინააღმდეგეს ფლანგებიდან შეუტია. „მეფემან დავით უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა... წინა განაწყო სპა მისი, და... ყოველი საქმე შუენიერად და ღონიერად ყო“ (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 324). ალ-ფარიკის მიხედვით, დავით აღმაშენებლის სარდლობით საქართველოს ლაშქარი დიდგორის ველს ნიჩბისის ხევიდან მიუახლოვდა. მთავარ ძალას მეფე ედგა სათავეში, ხოლო ლაშქრის ნაწილს მეფის მემკვიდრე დემეტრე დავითის ძე ხელმძღვანელობდა, რომელიც დიდგორის ერთ-ერთი მთიდან დაეშვა და მთის ძირას დაბანაკებულ თურქ-სელჩუკთა ლაშქარს შეუტია. მატეოს ურჰაეცი ხატოვნად გადმოგვცემს ბრძოლის მიმდინარეობას: „იქმნა სასტიკი ბრძოლა ორ მთის შორის, ისე, რომ ლაშქართა საშინელი ხმაურისაგან ეს მთები იძახოდნენო“.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი აღფრთოვანებით წერს, რომ მეფემ „წყნარად, უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო“ ბრძოლის საქმე. პირველი შებრძოლებისთანავე მტრის ბანაკი შეირყა, აიყარა და გაიქცა. ქართველი ისტორიკოსის ამ ცნობებს მატეოს ურჰაეციც ადასტურებს. სომეხი ისტორიკოსი წერს, რომ „იმ დღეს იქნა სასტიკი და საშინელი ამოწყვეტა თურქთა ჯარებისა და აღივსნენ გვამებით მდინარენი და მათა ხევეები და ყოველნი მათა ქარაფნი დაიფარნენ“. თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის მწარე მარცხს ვერც მუსლიმი ისტორიკოსები ფარავენ. ალ-ფარიკი აღნიშნავს, რომ „მოიკლა მუსლიმთაგან უთვალავი რაოდენობა და დარბეული იქნენო“. იბნ ალ-ასირის ცნობით, „მაჰმადიანთა ლაშქრის უმეტესობა დაიღუპა ბრძოლის ველზე“.

დიდგორის ბრძოლის აღმწერი ყველა ისტორიკოსი მიუთითებს იმ დიდ ზარალზე, რომელიც თურქ-სელჩუკთა კოალიციურმა ლაშქარმა განიცადა. დიდძალი ტყვე და ალაფი იგდეს ხელთ ქართველებმა („რამეთუ გლეხთა იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყუედ“).

დავით აღმაშენებლის სარდლობით ქართველთა ლაშქარმა „მოსრნა სახელოვანნი იგი მებრძოლნი არაბეთისანი, და ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯვთ და განკრძალულად სდევნა და მოსრნა, რომლითაც აღივსნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძორებითა“. რა თქმა უნდა, საქართველოს მოლაშქრეთა შორისაც იქნებოდა გარკვეული მსხვერპლი, მაგრამ ეს მტრის ლაშქართან შედარებით იმდენად მცირე ყოფილა, რომ ისტორიკოსი ხმამაღლა აცხადებს, დავით აღმაშენებელმა „თვსნი სპანი დაიცვნა უვნებლადო“. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი დიდი აღტაცებით გადმოგვცემს: „ხოლო სპანი ჩუენნი და უფროსად ყოველი სამეფო აღივსო ოქროთა, ვერცხლითა, არაბულითა ცხენებითა, ასურულითა ჯორებითა, კარვებითა, სრა-ფარდაგებითა, სხვთა უცხოთა ჭურჭლებითა საბრძოლველთა თვთო-სახეთათა, ქოსთა და ფილაკავანთა, სასმურთა ტურფათა და სანადიმოთათა, საბანელთა და სამ-

ზარეულოთათა, - რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაიტიოს აღწერად!” (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 325).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობით დიდგორის ძირითადი ბრძოლა სამ ჟამამდე (საათამდე) გაგრძელდებოდა. შემდგომში დროის ისტორიკოსები ადასტურებენ, რომ დიდგორის ბრძოლაში დამარცხებული არაბთა მეფისათვის - დუბეისისათვის წართმეული ძვირფასი თვლებით შემკული ოქროს მანიაკი, დავით აღმაშენებელს გელათის მონასტრისათვის შეუწირავს („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“). „ღმრთისა სახსენოდ და სამადლობელად ძლევისა მის საკვირველისა“ დავით აღმაშენებელს გელათისათვის სხვაც მრავალი ძვირფასი ნივთი და ბევრი ტყვე შეუწირავს. ქართველთა ლაშქრისა და მისი სარდლობის დამსახურება ის იყო, რომ გაქცეულ მტერს შეკავშირებისა და გაერთიანების საშუალება არ მისცა. ასე რომ, დამარცხებულთა დევნა მნიშვნელოვანი ეტაპია დიდგორის ბრძოლაში. ზოგი ცნობით, საქართველოს მოლაშქრეებმა ილღაზის ჯარებს ანისის საზღვრამდე რვა დღეს სდიეს (მატეოს ურჰაეცი). გოტიეს ცნობით, დევნა სამ დღეს გაგრძელდა, რომლის დროსაც მტერმა უფრო დიდი ზარალი ნახა, ვიდრე ბრძოლის დროს. იბნ ალ-ასირის მიხედვით, ქართველებს მტერი საზღვრიდან 10 ფარსაგის (დაახლოებით 70 კმ) მანძილზე გაუდევნიათ. ქართველთა ამ მოქმედებამ მტერს კონტრშეტევის ყოველგვარი საშუალება მოუსპო და მისი სრული მარცხი განაპირობა.

ქართველთა ჯარმა დავით აღმაშენებლის მეთაურობით 1121 წლის 12 აგვისტოს მუსლიმურ კოალიციურ ჯარებთან მეტად რთულ და, ამავე დროს, არსებითად გადამწყვეტ ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს. ეს დამოუკიდებლობისა და თვითმყოფადობისათვის მებრძოლი ქართველი ხალხის გამარჯვება იყო; გამარჯვება, რომელიც ძალუმად ეხმაურებოდა კავკასიის ხალხთა ინტერესებს – მათ ერთობლივ ბრძოლას უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ.

დიდგორის ბრძოლაში ქართველთა გამარჯვებას უდიდესი საერთაშორისო რეზონანსი ჰქონდა. ამას თურქ-სელჩუკთა დამცრობა-დასუსტება და შესაბამისად ჯვაროსანთა წარმატებები მოჰყვა. დიდგორის ბრძოლამ და მისმა შედეგებმა (თბილისის შემოერთება და სხვ.) განაპირობა „იმ ძლიერი პოზიციის გაშლა, რომლის საშუალებით, არაბთა დროიდან დაწყებული, და მერე თურქთა გაძლიერებით მაჰმადიანთ მათი ბატონობა ამიერკავკასიის შუაგულში უზრუნველყოფილი ჰქონდათ“ (ზ. ავალიშვილი, გარშემო ერთი ომისა, გვ. 46). გოტიემ კარგად გამოხატა ჯვაროსანთა თვალსაზრისი, რომლებიც დავით აღმაშენებელსა და მის ლაშქარს თავიანთ მოკავშირედ მიიჩნევდნენ, თავიანთ ქრისტიანთა მძებად თვლიდნენ და მათ უყურებდნენ, როგორც თანამებრძოლებსა და მშველელებს.

ერთი სიტყვით, დავით აღმაშენებლის გამარჯვება დიდგორის ბრძოლაში ჯვაროსნებმა მიიჩნიეს როგორც საკუთარი წარმატება. დიდ-

გორის ბრძოლაში ქართველთა გამარჯვებას „ის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ თურქების ძლიერება-უძლეველობას უკვე სახელი გაუტყდა, ქართველები კიდევ უფრო გამხნევდნენ, ხოლო მანამდე თურქთა უღელქვეშ მყოფ ხალხებს განთავისუფლების ნამდვილი იმედი აღეძრათ” (ნ. ბერძენიშვილი).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსმა დიდგორთან ძლევამოსილ გამარჯვებას „ძლევად საკვირველი” უწოდა. შემთხვევითი არ არის, რომ დიდგორის ქედზე აღმართულ ერთ-ერთ მთას „დავითის მთა” ეწოდება. „დიდგორობის”, ამ ხალხური ეროვნული დღესასწაულის აღნიშვნა ყოველწლიურად აგვისტოში, მარიამობის მომდევნო კვირას ხდებოდა – იგი დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის მებრძოლთა, დიდგორის გამირების ხსოვნას ეძღვნებოდა.

* * *

**„... აღიღო მეფემან ქალაქი ტფილისი... ოთხას წელ
ქონებული სპარსთაჲ და დაუმკვიდრა შვილთა თჳსთა
საჭურჭლედ და სახლად თჳსად საუკუნოდ”.**

„ცხოვრება მეფეთ მეფისა დავითისი”

დიდგორის ბრძოლის წარმატებით მოგების შემდეგ საქართველოს სამეფოსათვის თბილისის შემოერთებას წინ აღარაფერი უდგა. დავით აღმაშენებელმა არა მხოლოდ მუსლიმთა კოალიციურ ლაშქარზე გაიმარჯვა, არამედ დამოუკიდებელ ქალაქებზე და მათ კავშირზეც. საქართველოს მეფისათვის ნათელი იყო, რომ დამოუკიდებელი ქალაქებისათვის ძნელი იყო თავისუფლების დაკარგვა (განძეღ-თბილელდმანელთა მოქმედების შედეგი იყო თვით დიდგორის ბრძოლა!), ამიტომ დაყოვნება არ შეიძლებოდა და დავით აღმაშენებელმა გეზი თბილისზე აიღო. საქართველოს ძველი დედაქალაქისა და სხვა ქალაქების დამორჩილება ფაქტობრივად დიდგორის ბრძოლის გაგრძელება იყო: „მეორესა წელსა (1122 წ. - რ.მ.) აიღო მეფემან ქალაქი ტფილისი, პირველსავე ომსა, ოთხას წელ ქონებული სპარსთა, და დაუმკვიდრა შვილთა თჳსთა საჭურჭლედ და სახლად თჳსად საუკუნოდ” (ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008, გვ. 326).

დიდგორის ბრძოლის დამთავრებისა და თბილისის აღების შემდეგ ფაქტობრივად დასრულდა საქართველოს სამეფოს მიერ წარმოებული ქვეყნის შემომტკიცების პროცესი. თბილისის საბოლოო შემოერთების შემდეგ დავით აღმაშენებელსა და სამეფო კარს მუსლიმური მოსახლეობის, საერთოდ სხვა ეროვნების ხალხისა და სხვა სარწმუნოების აღმსარებლების მიმართ შემწყნარებლური პოლიტიკა გაუტარებია. თითქმის მთელი სამხრეთ კავკასიის მიწების შემოერთების შემდეგ, საქართველოს საზღვრებში მოექცა საერთაშორისო სავაჭრო გზები და

ქალაქები, რომლებიც ახლო აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის სავაჭრო ურთიერთობის მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდნენ. XII საუკუნის საქართველოში, რომელიც წინა აზიის განვითარებული საერთაშორისო ეკონომიური და კულტურული კავშირების ერთ-ერთ ცენტრს წარმოადგენდა, იმატა უცხოელთა (ვაჭართა, მისიონერთა, მოგზაურთა) რიცხვმა. უცხოელთა და სხვა სარწმუნოების მქონეთა უმეტესობა სომხები (გრიგორიანები), არაბები, სპარსელები და თურქები (მუსლიმები) იყვნენ. XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოში სახელმწიფო ხელისუფლება თავის რელიგიურ პოლიტიკაში ატარებდა სარწმუნოებათა თავისუფლების – რჯულთშემწყნარებლობის პრინციპს, რაც იმ პერიოდისათვის, მეტად უჩვეულო მოვლენა იყო.

დავით აღმაშენებელმა გაათავისუფლა შირვანი (1123 წ.) და ანისი (1124 წ.). მისმა გეგმაზომიერმა საქმიანობამ „დაამშვიდა ქვეყანა... განავსო და აღაშენა ყოველი ოხერ-ქმნილი“. დავით აღმაშენებლის მიერ გატარებულმა მრავალმხრივმა ღონისძიებებმა განაპირობა წარმატებები ქვეყნის ეკონომიკური მომდღავრების საქმეში და საქართველო საერთაშორისო მასშტაბით მაღალი ღირსებით წარმოაჩინა.

К 900 летию Дидгорской битвы

Роин Метревели

Академик, Вице-Президент Национальной Академии Наук Грузии,
Профессор

Резюме

Очерк посвящен Дидгорской битве, ее причинах и итогах – выдающейся победе грузин над сельджуками 12 августа 1121 года. В XII веке важнейшим вопросом государственной политики Грузии было окончательное воссоединение страны. Давид IV Строитель (1089-1125 гг.) осуществил значительные реформы – реорганизацию войска, церковную реформу, судебную и финансовую реформы. Значительные шаги предпринял в области культурного развития страны. Присоединил города: Самшвилде (110 г.), Рустави (1115г.), Гиши (1117г.) Лоре (1118г.) и др. Переселил в Грузию 40 тыс. семей кипчаков (половцев), тем самым увеличил и укрепил регулярное войско.

Давид IV Строитель в Дидгорской битве 1121 года, где он выступил с 55600 бойцами, использовал тактические и технические новинки и победил коалиционную армию мусульман. В 1122 году освободил г.Тбилиси и перенес сюда из Кутаиси столицу. Победа в Дидгорской битве имела большое международное значение.

Ключевые слова: тактические и технические новинки, коалиционная армия, бойцы, Шихна